

Saulele motinėle...

Senajame baltų pasaulėvaizdyje, įleidusiame šaknis ir į lietuvių tautos sąmonę ir ganėtinai gyvybingame, dangaus erdvė su joje esančiais dangaus kūnais buvo modeliuojama pagal žemiškojo žmonių pasaulio pavyzdį. Joje aptinkame „motiną“, „tėvą“, „seserį“, „brolių“, kuriuos kaip tik ir įprasmina bei reprezentuoja dangaus šviesuliai. Jie tapo klišėmis, netgi archetipais, įsitvirtinusiais lietuvių ir latvių tautosakoje, daugeliu atvejų tam tikrame kontekste jie tradiciškai panaudojami.

Apskritai lietuvių ir latvių folklore gausu giminytės, ypač artimiausios (liet. *motina* / *motulė*, *tėvelis*, *sesutė*, *brolelis*; lat. *māmulīna* / *māmulīte*, *tēviņš*, *māsiņa*, *brālītis* ir kt.), sąvokų. Jomis įvardijami ne tik dangaus kūnai (Saulė, Mėnulis, žvaigždės, žvaigždynai), bet ir Žemė ar Žemyna, Perkūnas ir kai kurie kiti suasmeninti, mitologizuoti gamtos objektai. Aleksejus Losevas teigė, kad mitologija yra ta sfera, kurioje pažiūros į pasaulį, į gamtą neretai buvo reiškiamos iškeliant giminytės santykius, nes tie stiprūs saitai buvo labiausiai suprantami, būtini ir nepaneigiami (Лосев 1988: 10). Vadinasi, giminytės sąvokų pritaikymas kosmoso ir gamtos realijoms pristatyti, o neretai ir pažymėti pagarbą, pozityvų santykį su jomis, net artimumą joms yra archajinės sąmonės ypatumas, todėl ir tautosakoje, ypač mitinio turinio, tų sąvokų neišvengiama. Tai senosios mąstysenos padarinys, kuris tradiciškai išlaikomas, keliauja iš kartos į kartą, nes aki-vaizdu, kad jo šaknis galėjo glūdėti tolimoje praeityje. Neretai giminytės terminų panaudojimas leidžia parodyti apdainuojamų objektų hierarchiją senojoje vertybių sistemoje, jų svarbą žmonių būtyje. Pasitaiko atvejų, kai giminytės terminai gali netgi pakeisti ar konkuruoti su realijos ar reiškinio kaip dieviško ar tiesiog kaip Dievo nusakymu. Tad ir giminytės sąvokų pasitelkimas dangaus šviesuliams apibūdinti yra kadainykštės mąstysenos atšvaitas.

Saulė baltams yra moteriškosios giminės (tai aki-vaizdžiai rodo ir šio žodžio lytis). Ji yra Mėnulio sutuoktinė. Lietuvių dainose Saulė paprastai vadinama *motinėle*, kartais *močiute*: *Saulele, motinėle, užtekėk, užtekėk!* (BIR IV: 237); *Saulė močiutė ant mūsų, ant mūsų!* [...] (BIR IV: 240). Latviai Saulę įvardija *māmulīna* „mamutė“, *māmulīte* „mamulytė“: *Saulīt mana māmulīna* (BDS 33829-6); *Saulīt, mana māmulīte* (Biezais 1972: 192).

Išplėtotose lietuvių dainose apie dangaus kūnus Saulės motinystę atspindinčių tekstų mitologiškumas sunkiai užčiuopiamas, tačiau ir paneigti to negalėtume, kad ir šioje dainoje:

*Užteka saulužė, daulėliu, lėliu,
Aplinkui dangužį, daulėliu.*

*– Apeiki, saulužė, daulėliu, lėliu,
Aplinkui dangužį, daulėliu.*

*– Paskaityk, saulužė, daulėliu, lėliu,
Ar visos žvaigždutės, daulėliu.*

*– Jau skaitau neskaitau, daulėliu, lėliu,
Jau vienos ir nėra, daulėliu,*

*Šviesiausios žvaigždutės, daulėliu, lėliu,
Kur anksti užtekėjo, daulėliu,*

*– Kur anksti užtekėjo, daulėliu, lėliu,
Ir vėlai nusileido, daulėliu.*

*Užteka saulužė, daulėliu, lėliu,
Aplinkui dangužį, daulėliu,*

*– Apeiki, motuše, daulėliu, lėliu,
Aplinkui dvaružį, daulėliu. [...]*

(JSD 637)

Saulė lyginama su motuše, ji skaičiuoja žvaigždes, kurios toliau gretinamos su dukrelėmis, ir ji pamato, kad vienos jų – vyriausiosios žvaigždės / dukrelės, kuri anksti užtekėjo ir vėlai nusileido / kėlėsi ir vėlai gulėsi, – trūksta. Keltina prielaida, kad šiame epizode gali būti įžvelgiamas atšvaitas mito apie Saulės dukterį Aušrinę / Vakarinę, kuri dangaus skliaute kaip tik pasirodo rytais, maždaug valandą prieš Saulės tekėjimą, o vakarais – valandą prieš Saulės laidą. Latvių tautosaka, kurioje Saulės ir jos dukters tema taip pat atspindi, paliudija, kad dangiškoji motina nuolat rūpinasi savo dukterimi.

Pasigilinkime į dar vieną per Kupolines (Jonines) dainuotą dainą, turinčią galimą mitinę potekstę, 1902 m. Švėntezeryje (dabar – Lazdijų r.) ją užrašė Kazimieras Būga. Joje danguje tekanti Saulė vaizduojama kaip per dvarą einančios martelės analogas:

Elvyros Petraitienės keramikos darbas. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka

*Ein saulelė aplinkui dangų,
Oi kupola kupolėli,
Aplinkui dangų mėnulio kelti,
Oi kupola kupolėli.
– Kelkis, mėnuli, kelkis, šviesusis,
Oi kupola kupolėli!
Jau aš, šviesi, seniai kėliausi,
Oi kupola kupolėli,
Ir nušviečiau visą svieta,
Oi kupola kupolėli:
Seną, jauną, mažą ir didį,
Oi kupola kupolėli.
Ein martelė per didį dvarą,
Oi kupola kupolėli,
Per didį dvarą šešuro kelti,
Oi kupola kupolėli,
– Kelkis, šešure, kelkis, tėveli,
Oi kupola kupolėli!
Jau aš, jauna, seniai kėliausi,
Oi kupola kupolėli,
Galvijėlius jau privariau,
Oi kupola kupolėli. [...]*

(LT I 253)

Saulė šioje šakotinėje dainoje lyginama su marčia, Mėnulis – su šešuru. Joje teikiama tokia atitikmenų schema. Tad personifikuotos Saulės ekvivalentas socialiniame gyvenime paprastai būna motina, kartais – marti. Panašiai yra ir latvių tautosakoje. Šie šviesuliai subtiliai sudvasinami, jiems suteikiama gyvos esybės ypatumų. Be to, baltų žodinei tradicijai būdinga Saulę vaizduoti su žmogiškais atributais.

Jonas Balys, remdamasis tikėjimais, pavyzdžiui: „Saulė pasirodanti žmonėms jaunos ir labai gražios mergelės pavidalu“ (BIR II: 24), teigė, kad lietuvių Saulė galėjo turėti mergelės pavidalą. Vienas iš būdingesnių Saulės antropomorfinių bruožų lietuvių dainuojamojoje tautosakoje yra kasos, jos spindulių metafora:

*Saulyka mocina, palaisk kaselas,
Aš sušilsiu rankelas
Ant kupstelio sėdėdamas,
Rankoj duonų turėdamas. [...]*

(Naniškės, Valkininkų parapija, LTR 475/358)

Latvių sužmogintos Saulės plaukai neretai būna auksiniai, be to, jie gali spinduliuoti. Apskritai latviai Saulei suteikia daugiau žmogiškų bruožų nei lietuviai. Ji yra susijusi juosta, kuri seniau buvo būtina moters aprangos dalis. Vakaris Saulė ją nusijuosia ir pakabina ant liepos arba ažuolo (mitinė prasmė turinčių medžių):

*Kupla kupla liepa auga
Gana ceļa maliņā,
Tur Saulite jostu kāra,
Vakarāi noiedama.*

*Kupli kupli liepa auga
Lauķų kelelio pakrašty,
Ten Saulytē juostā kabina,
Vakare nusileisdama.*

(BDS 33827-2)

*Ozolami zelta lapas,
Zelta rasa galiņā,
Tur Saulite noiedama
Ik vakarus jostu kāra.*

*Ažuolo auksiniai lapai,
Auksinė rasa viršūnēje,
Ten Saulytē nusileisdama
Vakarais juostā kabina.*

(BDS 33827-5)

Latvių Saulė iš viso yra su puošnia moteriška apranga, būdinga latvių moteriai: dėvi ne tik juostą, bet ir šilko suknią, baltus marškinius, ant rankų pirštų – iš aukso suktus žiedelius (Šmitas 2004: 30). Ji apsiavusi vaško korpėmis, ant galvos – aukso karūna:

*Saule brauca par ezeru
Spīdēdama, vīzēdama,
Zelta kronis galviņā,
Vaska kurpes kājiņā.*

*Saulē važiavo per ežerā
Spīdēdama, žērēdama,
Ant galvos aukso karūna,
Ant kojeliņu – vaško kurpēs.*

(BDS 33917-0)

Matyt, švytinti ir žmonių gerbiama Saulė priminė spindinčią karūnuotą būtybę, tai jos kaip dangaus „karalienės“ bruožas. Iš tiesų šiuo reikšmingumu – kaip šviesos ir šilumos, o kartu ir gyvybės šaltinis – Saulė žmonių mąstysenoje buvo išskirta kaip ypatingos svarbos dangaus kūnas, kaip dangaus ar net regimo kosmoso centras. Šį šviesulio kaip visatos centro vaidmenį, jo visaregystę, būdingą įvairių religijų didiesiems dievams, sutvirtina jos kaip akies, vertinančios žmoniją, ir būtent Dievo / Dangaus akies, tautosakoje išreikšta samprata: *Saulė yra Dievo akis. Ji žiūri į žmonių gerus ir blogus darbus* (LTR 1300 / 45). Egiptiečių mitologijoje ne tik Saulė, bet ir Mėnulis siejami su dievybės akimis. Remiantis archajišku egiptiečių mitiniu mąstymu, Saulė ir Mėnulis – Šviesos ir Dangaus Dievo akys. Saulė įsivaizduojama kaip Dievo dešinioji akis, o Mėnulis – kaip kairioji (Bonnet 1971: 472).

Taigi, folklore sužmogintos Saulės dangaus kūnų sferoje socialinis statusas apibrėžiamas ne tik kaip sutuoktinės, bet ir kaip motinos, marčios. Ji turi moteriškos būtybės pavidalą ir išvaizdą: kasos ar tiesiog auksiniai plaukai, karūna, liemenį susijuosusi juosta, apsiavusi vaškinėmis korpėmis.

Nors tik viename kitame rašytiniame šaltinyje Saulės kultas prilyginamas dievų garbinimui, žodinėje tradicijoje ji nėra pristatoma kaip dievybė. Tiesa, nuolatinis Saulės kaip motinos apibūdinimas lietuvių ir latvių tautosakoje (liet. *motinėle*, lat. *māmulīna*) leidžia ją sieti su motinos vaidmeniu šeimoje, ir šis sugretinimas, matyt, geriausiai ir apibūdina anais laikais suvoktą reikšmingą jos statusą, atspindintį liaudišką koncepciją, kuri folkloro kūrėjų nusakoma pasitelkiant jiems įprastą socialinėje srityje vartojamą giminytės sąvoką.

– NIJOLĖ LAURINKIENĖ –

Santrumpos ir literatūra

BDS – *Krišjāņa Barona Dainu skapis: latvju dainas, tautas dziesmas, dziesmas*, prieiga internete <http://www.dainuskapis.lv>.

BIR – Jonas Balys, *Raštai*, parengė Rita Repšienė, t. II – 2000, t. IV – 2003, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

JSD – *Lietuviškos svodbinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, t. I–II, naujas leidimas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LT – *Lietuvių tautosaka*, t. I: *Dainos*, medžiagą paruošė V. Barauskienė, Bronė Kazlauskienė, Bronius Uginčius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

Haralds Biezais, *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag, 1972.

Hans Bonnet, *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, zweite, unveränderte Auflage, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1971.

Peteris Šmitas, *Latvių mitologija*, iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas, Vilnius: Aidai, 2004.

А. Ф. Лосев, „Античная философия и общественно-исторические формации“, in: *Античность как тип культуры*, Москва: Наука, 1988.